

Kruset skræppe. (ES).

Roden af kruset skræppe farver rødt, rødder af bastarden med butbladet skræppe gult i alunvand (4); bladene bruges i Jylland til at farve uldtøj og linned mørkegult (5) og grønt (6); roden af alm. syre farver smukt rødt (7), med blåtræ sort (8), rødknæ gult (9).

Skræppeblade lægges på logulvet under indhøstet korn mod rotter og mus (Lolland; 10), sml. kalmus bd. 1.

Nogle biavlere gnider kuben indvendig med skræppeblade så går en sværm lettere i den (11). Man lægger skræppeblade om tobak for at holde den tilpas fugtig; disse og syre-blade tørres og ryges som tobak (12), i Himmerland under første verdenskrig blandes de i skråtobak for at drøje den (1).

Med skræppeblades karstrengte binder man humlen til stænglerne (13), sml. s. 110.

Af alm. syre kan udvindes syresalt (14) og dens saft anvendes til pletrensning af hvidt høj (15). Mange rødknæ er tegn på kalkfattig undergrund.

På Færøerne er roden af flere skræpper, bl.a. butbladet, blevet anvendt til garvning, alt efter arten får skindet en bleggul, rødgul eller højgrød farve (16), sml. tormentil bd. 3.

St. Hans aften kan man med skræppefrø i skøene og ved en korsvej se heksene ride til Bloksbjerg (Lolland; 17), sml. bregne bd. 1. Skræpper og bynker bliver sat over alle åbninger til huset for at hindre heksene i at slippe derind (Thy; 18).

Børn »malker køer« ved at stryge skræppens modne top gennem en sammenknuget hånd, så frøene falder ned i legetøjsspenden (NSjælland, Fyn; 19), sml. navnene s. 124f. Af bladstilkene laver pigebørn »rabarbergrød« (Hanherred; 20). Syre er »hestenes« foder, når der leges hest og vogn (Øland o. 1890; 21).

LITERATUR: (1) 634 12857,19701; (2) 696 359f; (3) 449 1947,27; (4) 977 1767,162; 576 4,1799,396; 999 1802,71; 228b 105; 488i 3,97; (5) 728c 4,1768, 262 (Djursl.); (6) 634 12181 (Brovst), 12077 (VJyll.), 12181 (Thy); (7) 576 4,1799,411; (8) 946 16; (9) 258 1943,151; (10) 57b 2,1806,715; (11) 317 51f; (12) 398 1806,350f og 1821,402; (13) 576 2,1798,383; (14) 739 2,1800,779; (15) 86 7,1862,180; (16) 873 284f (o. 1780); 518 1800,190; (17) 783b; (18) 228f 3,329; (19) 634 12006,14741,14794 (Drejøj); (20) 634 16867; (21) 634 17134.

Skræppen ... står ræverød med frø over det hele og leder tanken hen på ekstremt rødhårede og fregnede kvinder Johannes V. Jensen.

(433x 46.).

Pileurt, *Polygonum*

er repræsenteret med 20 arter i vor vilde flora. *Pileurt* 1546ff fordi bladene ligner piletræets; *skedeknæ* 1793ff konstrueret navn; lige over for hvert af stænglernes knæ sidder en hindeagtig »skede« dannet af de sammenvoksede akselblade; frøene kaldes *gnidesten* VJylland, ligner de runde flade sten eller glasskiver, hvormed kaffebønner, røgtobak til snus, m.m. blev knust; *glinderfrø* MJylland, af glinsende, jf. *glarkorn* Sønderjylland (1).

VEJ-PILEURT, *Polygonum aviculare*, med stærkt forgrenet, ofte nedliggende stængel og små røde blomster i bladhjørnerne; »denne lille grimme urt, der ligger og kravler langs alle veje og stier, er stenbroens værste og sejeste ukrudt, ingen andre har så lange og stærke rødder« (2).

Blodurt o. 1450 til slutningen af 1500-t, anvendt mod blodninger; *spurvetunge* o. 1459, frøene ædes af fugle, især skovsurve, navnet til dels efter bladformen; *hønsegræs* 1533ff gror, hvor høns færdes, *vejgræs* 1534–1821, *hundrede knuder* 1546–1821, stænglerne er knudrede og seje, *knudegræs* o. 1700; *Sankt Innocents urt* 1648–1848, tilknytningen til denne helgen har uvis oprindelse; *gårdgræs* og *trampegræs* 1783, *fuglefrø* 1786 og *fuglegræs* 1789ff, Stevns; *senegræs* 1821ff, Vendsyssel, *pelsgræs* 1878ff, NSjælland, kan dække vintersædmarker som en tæt »pels«; *svinegræs* Jylland, Lolland, Falster, *svinemad* VSjælland, *sogræs* Als, Samsø, Lolland, *senegræs* Sønderjylland, *sejge* Fyn, *jerngræs* Tunø, *rendemaske* NSjælland, Lolland, *vild boghvede* Sønderjylland, *sjællandsk bondelyng* Hornsherred, *tudsegræs* Omø (3).

FERSKEN-PILEURT 1796ff, *Polygonum persicaria*, også kaldt ferskenbladet pileurt efter bladenes lighed med ferskentræets, har røde stængler med kraftigt opsvulmede led, bladene ofte med en mørkebrun plet på midten. De små lyserøde blomster sidder i tætte aks. Meget alm. på dyrket, lidt fugtig jord.

Loppeurt 1546–1821, MSjælland, anvendt mod lopper, *loppegræs* 1546–1821, *lopblomst* Strellev VJylland; *røglebønne* 1648–1829 måske til rød, røddel = røddigt mose- og sumpvand: *rødknæ* Jylland, *pilemælde* VJylland, *pings-*, *pinsurt* Bornholm måske overført fra pengeurt (s. 269) (4).

SNERLE-PILEURT, *Polygonum convolvulus*, er alm. på dyrket jord, hvor de lange slyngede stængler med pil- eller hjerteformede blade forhen ligesom snerlen (bd. 3) og snerren (bd. 4) kunne kvæle afgrøderne; trekantet nøddfrugt.

Snerle 1769–1848, *snerre* 1800–21, MJylland, NSjælland; *rimpeurt* Thy 1802 rimper (snærer) andre vækster sammen; *katte-* eller *lammetarm(e)* 1806–21 fordi stænglerne er seje; *kravlop* Jylland, *vild boghvede* Jylland, *løber* VJylland, *vild humle* Mors, *klavrer* og *kartoffelkvæler* Thy, *jordhumle* VFyn, *snarekål* NFyn, *snare* eller *snaregræs* SSjælland, *skrædder* VJylland og *binder* Bornholm, se snerle bd. 3; *nævsel* MJylland måske til nævse = gribe, snappe med hæn-

derne; *stenhvede* MJylland, *stenfrø* Salling, *hvedegryn* Anholt (5).

BLEG PILEURT, *Polygonum lapathifolium*, et alm. og forhen meget skadeligt ukrudt på lavtliggende, fugtige marker; ligner fersken-pileurt, men har bl.a. kirtler på bladenes underside og blomsterstilkene samt blegt grønlig blomster.

VAND-PILEURT, *Polygonum amphibium*, vokser i søer og damme, ved våde grøfter, men også på halvtør til fugtig jord (altså amfibisk); de smukke rosenrøde blomsteraks rager hos vandformen op over vandet.

Rødgrøde MJylland, *rødben* Sønderjylland, *karusseblad* Øjylland, også om andre vandplanter, *frøkål* Salling og *hugormekål* MJylland med nedsættende betydning, *hundetunge* Jylland efter en leg med de våde blade, hvormed man »slikker« andre f.eks. i ansigtet. – Færøerne: *klávu-*, *kláðugras* til *kláður* = fnat, navnet må være lånt fra en anden plante (6).

BIDENDE PILEURT, *Polygonum hydropiper*, har hvidgrønne, rødt anløbne blomster i et tyndt nikkende aks; alm. på fugtige steder, især i skove. – *Vandpeber* 1532ff, hele planter har en skarp peberagtig smag; *edderblad* VJylland (7).

SLANGEURT 1619ff, *Polygonum bistorta*, *slange-rod* 1688–1848 og *øgleurt* 1810; bladene ægformede med hjerteformet grund, blomsterstanden valseformet, den lange bugtede rodstok kan ligne en slange, derfor anvendt mod slangebids (8). Forhen dyrket som lægeplante i haver, nu som prydblant.

JAPAN-PILEURT 1948ff, *Polygonum cuspidatum*, havestaude fra Japan, dens 2–3 meter høje stive stængler bærer ægformede blade og cremhvide blomsterstande; ikke sjældent forvildet. – *Herregårdsbambus*, *kæmpeoghvede* eller (NFyn) *kæmpebov*, *amerikansk boghvede* og *tyrkisk boghvede* MSjælland (9).

SØLVREGN 1948ff, *Polygonum baldschuanicum*, en meget høj (indtil 15 meter) slyngbusk, der hurtigt dækker pergolaer, murværk osv., talrige hvide og rødlige blomster: *arkitektens trøst*, *lysmasteplante*, *pergolasne* (10).

LITTERATUR: (1) 689 2,296; 228f 1,464,469f og tb. 180; (2) 462 70; (3) 689 2,298–301; (4) 689 2,306f; 830 12,1889,160; 634 13933; (5) 689 2,302–05; (6)

Blomstrende pileurt. (ES).

689 2,297f; 751 94f; (7) 689 2,304f; (8) 689 2,301f; 697 1648,179; (9) 689 2,304; 107; (10) 689 2,301.

NÆRINGSMIDDEL, FODER

Frø af vej-pileurt og bleg pileurt er fundet i kulturlag fra bronze- og jernalderen. Snerle-pileurt optrådte som ukrudt i de ældste kornmarker, talrige aftryk af frugterne ses i lerkar fra yngre stenalders bopladser, folkevandringstiden, bronzealderen og senere (1), men det eneste største samlede fund blev 1949 gjort på Gørding hede ved Nisum fjord: et ca. 1 liters hankekar indeholdt 95 cm³ kærner, hvoraf to trediedele var byg, resten frugter af især snerle-pileurt (ca. 11 pct. i forhold til kornet), bleg pileurt, hvidmelet gåsefod og spergel. Mange frø af bleg pileurt lå omkring Egtvedpigens kiste fra ældre bronzealder, potteskår fra Kraghede (keltisk jernalder) havde 238 aftryk af dens frugter, i hustomt fra tidlig romersk jernalder i Alrum ved Ringkøbing fandt man mellem karskår ca. 1 liter frø (2). Pileurters frugter både i Tollund- og Borremosemandens maveindhold (ældre jernalder) beviser ligeledes, at disse ukrudsfrø blev samlet til næring (3).

Om snerle-pileurt skrives 1800: »Dens frø giver gryn, der er lige så nærende og velmagende som boghvedens« og giver større høstudbytte (4). I MJylland bliver o. 1850 frø af denne pileurt, rødknæ og spergel bagt med i rugbrød (5). –

Roden af slangeurt kan males til brødmel og bladene spises som salat (4).

Pileurt-frøene, der blev rensset fra kornet, knuser man til foder for svin og høns, to skæpper skal kunne fede som 1 skp. boghvede (1818; 5b). Denne anvendelse har frøene i hele 1800-t (Jylland; 6); på Mors samler man vej-pileurt til svinefoder (7).

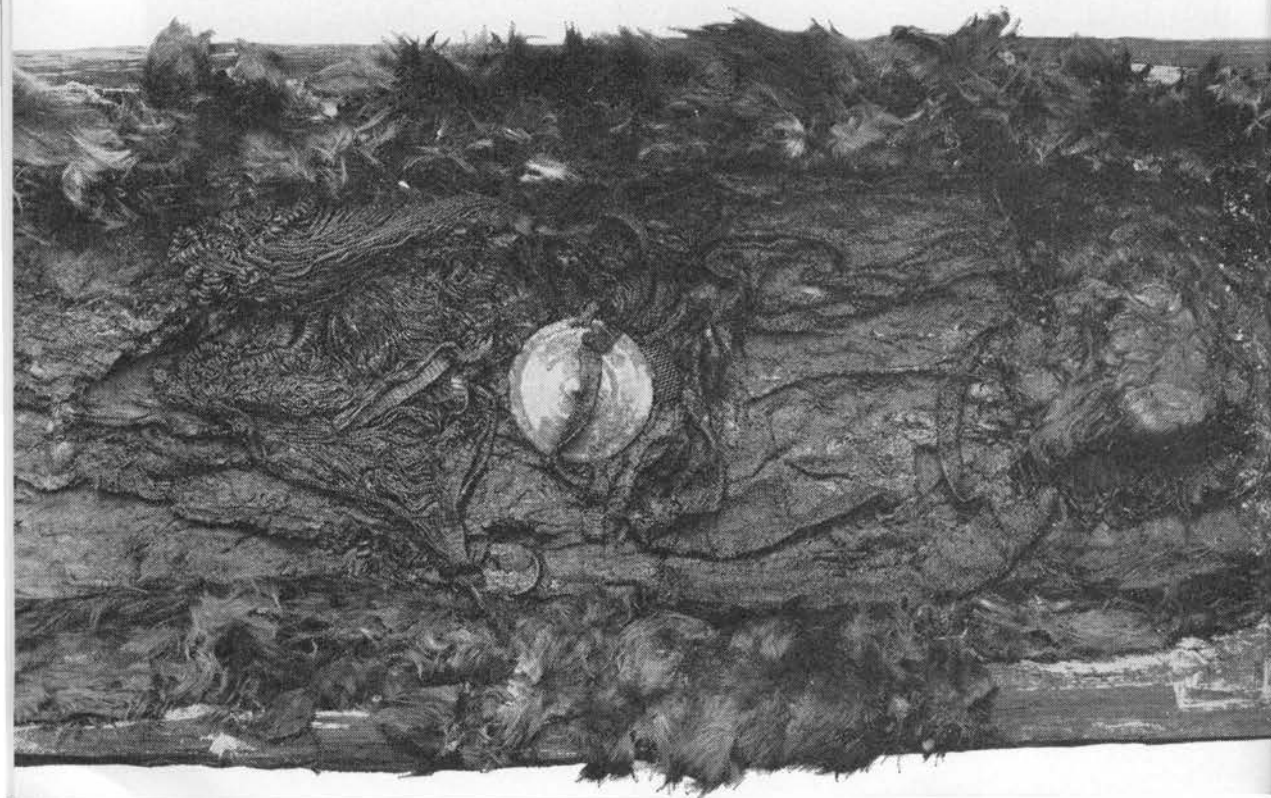
LITTERATUR: (1) 443 17–21,380; 191 2,326; (2) 498 1,1951,65–70; 144 2.80,1954,254; 495 11,1966, 206; (3) 1013 1950,316f; 790 8,1948,977; (4) 739 2,637,646; (5) 328e 122 og 328g 48; (5b) 662 4,46; (6) 634 15446 (Sønderj.), 19105 (SVJyll.), 12233 (Himmerl.); (7) 609 25/2 1931.

LÆGEMIDLER

NB. 'Blodurt' kan i urtebøgerne også gælde tormentil (bd. 3) eller hyrdetaske (s. 268) og med slangeurt være ment slangerod (bd. 3).

Slangeurt indgår i råd for »bylder i livet« (o. 1450; 1).

Christiern Pedersen 1533: dekokt eller saft af vej-pileurt drikkes for blodstyrting (34a), samme lægges på kønsdelene for blæresten (57a), urten lægges som blodstillende omslag på sår (79a), holdt i hånden kan den stille næseblod (10a). Mod for kraftig menstruation lægges gedemøg blandet med saften af 'blodurt' eller

De pileurtfrø, der blev rensset fra kornet, blev brugt til hønsefoder. Maleri af Julius Exner: »Fra Hollenderbyen«, 1861. Overfor: Omkring Egtvedpigens kiste fandtes store mængder frø af pileurt. Foto: Nationalmuseet.

vejbred på genitalia (66b), sml. eg bd. 1; kvinde i barselnød skal drikke vandudtræk af pulveriseret 'blodurt' (71a).

Henrik Smid 1500-t: vej-pileurt »har de gamle storligt prist og lovet for hendes skinbarlige dyds skyld«; rødvinsdekot eller destilleret vand af frøene stiller »alle bugens flydelser«, kvalme, blodspytning, for kraftig menstruation, uddriver gift, nyregrus og blæresten, læsker »mavens og andre lemmers indvortes hede af kolera«, læger indre kvæstelser. Saften eller destilleret vand drukket eller som omslag stiller alle slags hede, hældes i øre mod smerter, anvendes til badning af »det rindende onde og fule kød«, læger alle sår, især på begge køns genitalia.

Simon Paulli 1648, 322: saften af vej-pileurt stiller næseblod, det skal endog være nok at holde planten i hånden, til den er varm; læger blodsot (dysenteri?), destilleret vand af eller dekokt af planten og dens saft drikkes mod blodig opkastning. Saften lægges som omslag på kvindens kønsdele mod for kraftig menstruation. – Slangeurt (s. 132): rødderne kan anvendes som tormentils tykke jordstængel; den tørrede og knuste rod indgives i destilleret vand af planten for

blodflod i pesttider. Afkog til mundskylning for hævet tandkød og løse tænder. Roden kogt i rødvind og knust bruges som omslag på lænder og kønsdele, når man frygter abort.

Afkog af fersken-pileurt drikkes mod forstoppelse, saften af vej-pileurt mod diarré, dekokt eller pulver af slangeurt mod vekselfeber (malaria) og diarré (2).

Der findes blæresten i kroppen, hvis afkog eller saft af vej-pileurt lagt på kønsdelene gør ondt (1632; 3). En te af planten drikkes endnu 1939 mod blæresten (Fyn; 4).

Ekstrakt af vand-pileurtens rod anvendes mod gonorré o.a. kønssygdomme (Danmark? 5). Saften af vej-pileurt hældes i øre mod bylder eller blodigt udflåd (3).

Roden af vand-pileurt er fordelende og opløsende (6), fersken-pileurt hører til de blodrensende planter (2). Saften af vej-pileurt lagt på vulva stiller menses (7), saften blandet med vin er blodstillende både ind- og udvortes (8). *Serpentaria* som gigtmiddel kan gælde slangeurt (9). Blade og saft af vej- og fersken-pileurt læger eksemmer og sår, fordriver maddiker deri (10), saften gnides på hugsår (1785; 9) – »da den

[vej-pileurt] allevegne vokser for landmandens dør, kan den i en hast have frisk« (1761; 8).

Vandafkog af slangeurt bruges til gurgling for »råddenskab i munden«, hævet og ildeugtende tandkød og mod tandpine (8). I magisk tandpineråd skal blade af bidende pileurt dyppes i rindende vand, lægges ved tanden og nedgraves eller rådne i mødding (11).

Vej-pileurt og roden af slangeurt er anført i farmakopeen 1772. Vej-pileurt føres på nogle apoteker.

Færøerne: en te af bidende pileurt drikkes for stensmerter, saften af vej-pileurt skal kunne stille næseblod (12).

Øldekøkt af vej-pileurt gives mod kvægets diarré (13). Pileurt nævnes blandt planter, der skal gives kørerne Valborgs aften 30/4 som værn mod trolddom (14).

»Dyrlæger, kvaksalvere og hofsmede« lægger blade af fersken- eller vand-pileurt på hestens gamle sår og bylder (1648; 15). Hvis blodet efter åreladning ikke stilles, skal hesten æde vej-pileurt (o. 1730; 16). Vand-pileurt benyttes som omslag på hestens albuesvamp, dekokt af slangeurt mod blodrig urin (17). På hests benbrud lægges knust fersken-pileurt, derefter skal planten forrådnede i mødding (18).

Vej-pileurt menes at være skadelig for fårene, der pådrager sig forstoppelse og leversyge af at æde den (17).

LITTERATUR (1) 348b 28f jf. 60; (2) 739 2,1800, 632,637,640; (3) 488o 182,219; (4) 278 1939,43; (5) 739 2,1800,628; (6) 398 1806,385; (7) 488o 126; (8) 696 1761,307,309; (9) 488 6,371,379; (10) 739 2,632 (VJyll.), 640; 178 1935,43; (11) 488o 93f; 82 53; (12) 518 1800,193; (13) 83 168; (14) 488 9,1888,386; 273 194 jf. 176,201; 328f 2,103; (15) 697 315f jf. 739 2,634; (16) 665f 75; (17) 739 2,1800,634,637, 640; (18) 328f 2,130.

ANDEN ANVENDELSE

Knuste blade af fersken-pileurt farver garn klart lysegult eller grønt (1); bidende pileurt med blomsterstand giver tøj en olivengul farve (2) og roden af slangeurt et fortræffeligt sort farvestof (3).

På Færøerne er fersken- og bidende pileurt blevet brugt til gulfarvning af uldtøj (4).

Bidende pileurt skal kunne fordrive lopper, jf. s. 132; roden af slangeurt kan anvendes i garverier (5).

Legende børn bruger et særligt smukt eksemplar

af fersken-pileurt til at pynte op med (ØFyn o. 1900; 6).

LITTERATUR: (1) 576 4,1799,399,404; 739 2,1800, 632; 525b 11,28f; 946 8; (2) 739 2,634f; (3) 696 1761,309; (4) 518 1800,193; (5) 398 1806,387f og 1821,441f; (6) 634 12196.

Fersken-Pileurt groede under Kristi kors, de brune pletter på bladene stammer fra hans dryppende blod (1).

Pileurter med bittesmå rosenrøde perleblomster Ellen Raae (2).

LITTERATUR: (1) 830 12,1889,160; (2) 735f 192.

Boghvede, *Fagopyrum sagittatum*

bliver 15–60 cm høj og har spidse, hjerte- eller pilformede blade og rosenrøde eller hvidlige blomster i halvsikrme; de trekantede nødder er sodbrune. Forhen almindeligt dyrket som »kornsort«, nu sjældent som grøntfoderplante og til nedpløjning.

Boghvede 1500-t ff (boghuedeth, bohuede), frugterne ligner bog (s. 7); indgår i talrige marknavne (1600-t). *Valsk hirse* 1622 (valske = fremmed, udenlandsk); *tadder* o. 1650ff, Slesvig og Sønderjylland, Ærø, måske via tater af tatar, en sydeuropæisk folkestamme, som man mente havde bragt planten til landet (1); i mange sønderjyske marknavne: Tadderpølk 1641ff (nu Tarrepølk), Tadderagre og Tadderblokke 1683ff, Tadderholm 1775-1800-t, Tadderstub 1791ff (nu Tarrestub) m.fl. (2). *Tyrkisk korn* 1798; *hvede* alm. i jyske hedeegne, på sandede jorder var den en lige så vigtig kulturplante som hin på federe (3), *sort hvede*, *fynsk hvede*, *fynboernes mimrekorn* Sjælland, Falster, jf. s. 141; *sandegnenes mænna* – »og ikke med urette, thi denne plante er virkelig bestemt til slige egnes lykke« (1812; 4). (5).

LITTERATUR: (1) jf. 605 586; (2) 148 3,187; 4,52 jf. 67; 5,119,149; 6,156 og 7,68; (3) 662 4,1818,35f; (4) 662 1,69; (5) 689 1,582–84.

DYRKNING

Boghveden stammer fra Østasien og kom måske til Danmark i første halvdel af 1300-t. To pollenkorn af boghvede fra Næsholm NVSjælland dateres til o. 1350 (1). 1506 nævnes den som almindelig dyrket, og der svares tiende af den